

évszázad végén a lelkek általános magatartása sekélyes, közönyös s a szív lényegében nemtelen és silány volt. Az az irodalom, amelyet akkor oly mohón habzoltak az emberek, bizonyság erre. Ennek reakciója gyanánt merült fel aztán előbb a deista és atheista bölcselők részéről Angliában, majd azonban mindenek felett az enciklopaedisták részéről Franciaországban, az a szándék, hogy az egész életet más alapokra helyezzék, a dolgok fennálló rendjét a feje tetejére állítsák s egy új világot rendezzenek be azon a feltevésen, hogy a természeti ember nincs megromolva. A gondolat heroikus volt, visszhangra talált, a szív minben hurját megrezegtette s az 1789-ediki párisi nagy forradalomban kezdett is valóságra válni. És ebben a hatalmas forradalomban, amely nem csupán az állampolgári viszonyokat, hanem még sokkal inkább a nézeteiket, eszméiket és életszokásokat változtatta meg, két elemet kell élesen megkülönböztetnünk. A francia forradalom ugyanis egyfelől bizonyos tekintetben a kálvinizmus utánzása volt, más oldalról azonban egyenes ellentétben állott annak elveivel. Nem szabad felednünk, hogy e forradalom egy római katolikus országban tört ki, amely először a Bertalan éjszakán, majd a *nantesi edictum* visszavétele által a huguenot-táiban a kálvinistaságot irtotta ki és üzte el. Franciaországban és a többi római országokban azonban, a protestánsok erőszakos elnyomása után a régi despotizmus újból hatalomhoz jutott s az lett a vége, hogy a reformáció minden gyümölcse veszendőbe ment e népek számára. Ez a körülmény aztán az embereket arra ösztönözte és kényszerítette, hogy a kálvinizmus *karrikaturája* gyanánt, e római országokban a szabadságot külső erőszakkal zsarolják ki s valaminő ál-demokra-